

לעילוי נשמת איש אשכולות
הרב ד"ר מאיר הרשקוביץ זצ"ל
נלב"ע בט' באדר א' התשס"ג
ת' נ' צ' ב' ה'

כ. "שאלת שלום" בין תלמיד לרבו

"שאלת שלום בין אדם לחברו" היא ביטוי בסיסי של מערכת יחסים תקינה בין בני אדם, ומיותר להכביר בראיות כדי להעיד עד כמה החשיכו חכמי ישראל את ההקפדה על שאלת שלום. נזכיר כאן רק את המשנה הידועה בסוף מסכת ברכות:

... והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם (של הקב"ה, ולא אמרינן מזולל הוא ככבודו של מקום בשביל כבוד הכריות להוציא שם שמים עליו - רע"ב), שנאמר (רות ב ד) 'הגה בועז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם, ויאמרו לו יברכה ה'.

(ברכות ט ה)

במאמר זה מבקש אני לדרון על שאלה שולית לכאורה: מה בדבר שאלת שלום של תלמיד לרבו? שמא ראוי כי יישמר ביניהם מרחק מסוים (דיסנטנס בלע"ז) ושמא מאחר ששאלת שלום מבטאת קרבה - ראוי שתלמיד יימנע, מפני יראת כבוד, מלשאול בשלום רבו?!

דומה כי ניתן להביא ראיה ממשנה מפורשת כי ראוי שתלמיד ישאל בשלום רבו. כך שנינו במסכת ברכות:

בפרקים (=בין הפרקים) שואל מפני הכבוד ומשיב, ובאמצע (=באמצע הפרק) שואל מפני היראה ומשיב, דברי רבי מאיר, ר' יהודה אומר: באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

(ברכות ב א)

* הרב ד"ר הרשקוביץ, שלעילוי נשמתו נכתב מאמר זה, היה 'איש אשכולות' במלוא מובנו של הביטוי, כפי שהתבאר בגמרא סוטה מז ע"ב: 'איש שהכל בו', ופירש רש"י: תורה באמתה ואין [בו] דופי ושכחה ומחלוקת. ועדיין מה שכתבנו אינו אלא מקצת שבמקצת שבו.

מה פירוש 'מפני הכבוד' ו'מפני היראה'? לדברי רמב"ם בפירוש המשניות: "ופירוש 'מפני הכבוד' הוא לתת שלום או להשיב שלום אל איש ראוי לכבודו, כגון אביו או רבו או חכם ממנו, ו'מפני היראה' - איש שהוא ירא ממנו, כגון אנס או מלשין".

רש"י פירש: 'מפני הכבוד' - "אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום", ו'מפני היראה' - "אדם שהוא מתירא מפניו שלא יהרגהו".

על פירוש רש"י על 'מפני היראה' העיר הרא"ש: "ולא נהירא לי, פשיטא, שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש?!" והסיק "אביו ואמו או רבו חשיב 'מפני היראה' דכתיב: 'איש אמו ואביו תראו', ותנן 'מורא רבך כמורא שמים'".¹

יוצא אפוא כי ראוי שתלמיד ישאל בשלום רבו, ורשאי הוא לעשות כן אפילו בין פרק לפרק, בעת שהוא קורא 'קריאת שמע' עפ"י פירוש הרמב"ם ורש"י ל'מפני הכבוד', ואפילו באמצע הפרק עפ"י פירוש הרא"ש ל'מפני היראה'.²

האם אפשר להרחיק לכת ולטעון שלא ראוי שישאל תלמיד בשלום רבו, אלא שחלה עליו חובה כזו? לעניין זה מתייחס התלמוד הירושלמי בדיונו על משנתנו:

[ובאמצע שואל מפני היראה]³: תני, השואל בשלום רבו או במי שהוא גדול ממנו בתורה הרשות בידו. הוא אמרה, שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה.

(ירושלמי ברכות פרק ב הל' א; ד ע"ב)

כפשטות הדברים הסבר הירושלמי הוא כך: הברייתא באה לבאר את מה ששנתה המשנה 'באמצע שואל מפני היראה', ומסבירה שהכוונה היא שאדם רשאי להפסיק את קריאתו ולשואל בשלום רבו או בשלום מי שגדול ממנו

1. מדברי הירושלמי - ראו להלן - עולה לכאורה כדברי הרא"ש.
2. בשולחן ערוך א"ח (סימן סו סעיף א) נפסק להלכה כדברי ר' יהודה במשנה, וכשיטת הרא"ש ל'מפני היראה'. וכתוב שם במשנה ברורה: ובספר החינוך כתב דמי שלא ראינו שיקפיד על חבירו כלל, לא יפסיק אפילו בין הפרקים, ע"כ לפי מנהגנו כהיום, שאין אנו נוהגין כלל לשאול בשלום בבית הכנסת בעת התפלה, חלילה לשאול או להשיב אפילו דברי תורה, לא בין הפרקים ולא בפסוקי דזמרה.
3. פסקה זו מצויה רק בנוסח ירושלמי ברכות של רש"ס. יש להניח כי רש"ס הוסיף אותה מדעתו. ע"פ מוכח כי רש"ס הבין שהברייתא באה להסביר את המשפט 'באמצע שואל מפני היראה'.

בתורה⁴. מכאן מדייק הירושלמי: 'הדא אמרה (=זאת אומרת), שאדם צריך לשאול במי שהוא גדול ממנו בתורה', כלומר: 'מדקאמר: הרשות בידו להפסיק ולשאול בשלומו, ואם לא היה צריך מן הדין לשאול בשלומו לא היו מתירין לו להפסיק בשביל כך' (ר' משה מרגלית ב'מראה הפנים').

וממשיכה הגמרא:

ועוד מן הדא⁵, דתני: קרע וחזרה בו נשמה, אם על אתר אינו צריך לקרוע, אם לאחר זמן צריך לקרוע, וכמה הוא על אתר? כדי דיבור. וכמה הוא כדי דיבור? ר' סימון בשם ר' הושע בן לוי: כדי שאילת שלום בין אדם לחבירו, אבא בר בר חנה בשם ר' יוחנן: כדי שאילת שלום בין הרב לתלמיד, ויאמר לו שלום עליך רבי.

כפי הנראה כוונת הירושלמי לומר כי אם קבע ר' יוחנן שמשך הזמן של אמירת 'שלום עליך רבי' נחשב כ'תוך כדי דיבור', משמע כי אמירה זו היא אמירה ראויה, שהרי אילו ראוי היה לתלמיד להימנע מלשאול בשלום רבו, היה ר' יוחנן מביא צירוף אחר של שלוש מילים, ולא את הצירוף 'שלום עליך רבי'.

לכאורה מוכח מכאן רק שרשאי תלמיד לשאול בשלום רבו, אל לא כי חובה עליו לעשות כן, והירושלמי הרי ביקש להביא ראיה כי קיימת חובה כזו.

ר' מאיר איזנשטט⁶, התייחס באריכות במבוא לשו"ת פנים מאירות (חלק א), לכל הנושא של תלמיד השואל בשלום רבו. בין יתר דבריו התייחס גם לשאלה שהעלינו זה עתה, ופירש:

ונראה לישבו ממה שכתבו התוס' והר"ן בפרק יש נוחלין דף קכט ע"ב, הא דתיקנו בכל דבר תוך כדי דיבור כדיבור ורשות לחזור, פירש רבנו תם מפני שתלמיד פעמים שמוכר או קונה ובתוך הדברים רבו עובר וצריך לתת לו שלום, ואי לא מצי למהדר ולפרש דבריו, משום הפסק זה יפסד בכך, ויש בו תקנת השוק, והשוו חכמים מדותיהם אף במקום שאין לחוש, ע"כ, ופי' זה נחא, מדאמר ר' יוחנן דתיקנו בכל מקום שתוך כדי דיבור היו בכדי שאלת שלום תלמיד לרב, שמע מינה שחובב לתלמיד לשאול בשלום רבו, דאי לא

4. כשיטת הרא"ש שהובאה לעיל.

5. =ועוד מן זאת, דהיינו גם מהברייתא המובאת להלן מוכח, כי צריך תלמיד לשאול בשלום רבו.

6. רב באיזנשטט שבאוסטריה, ידוע בכינויו מהר"ם א"ש. 1744-1670.

הוי חיוב, לא הוי תיקנו בכך⁷, דלא שייך האי מעמא דילמא ימכור או יקנה
ובתוך כך יעבור רבו, דמה בכך כיון שאין חיוב לשאול, אלא על כרחך שחוב
לשאול בשלום רבו, וזה פשוט וברור, וק"ל.

בהמשך הדברים מביאה הגמרא סיפור ונראה כי המסופר בו משמש רקע
לכל נושא הדיון שקדם לו:

ר' יוחנן הוה מסתמך על ר' יעקב בר אידי, והיה ר' אלעזר חמי ליה ומיטמר
מן קדמוי. אמר: 'הא תרתוי מלין הדין בבלייא עבד בי, חדא דלא שאל
בשלומי, וחדא דלא אמר שמועתא משמי'. אמר ליה (ר' יעקב בר אידי לר'
יוחנן): 'כך אינון נהגין גביהן (=כך הם - הבבליים - נוהגים לגביהם) ועירא לא
שאל בשלמיה דרבה (=הקמן אינו שואל בשלום הגדול) דאינון מקיימן (איוב
כט ח) 'דאוני נערים ונתבאר'...

יש לנו אפוא עדות מן הירושלמי כי הנוהג שרווח בבבל היה שקטן נמנע
מלשאול בשלום גדול. בגלל נוהג זה הקפיד ר' אלעזר בן פדת לילד בכל
שהיה תלמיד של ר' יוחנן, להתחבא מפניו כדי להימנע ממפגש אתו
המחייבו לדרוש בשלומו.

האם יש הד לנוהג בבלי זה, בתלמודם של בני בבל? התשובה על שאלה זו
היא חיובית לכאורה. בכבלי ברכות מוכתא ברייתא:

רבי אלעזר אומר: המתפלל אחורי רבו הנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום
לרבו⁸, והחולק על ישיבתו של רבו... גורם לשכינה שתסתלק מישראל.
(תלמוד בבלי ברכות כז ע"ב).

כמו כן מסופר בכבלי שבת:

ואמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר
כתרים לאותיות. אמר לו: משה, אין שלום בעירך? אמר לפניו: כלום יש
עבר שנותן שלום לרבו?...
(תלמוד בבלי שבת פט ע"א).

מצד אחר, מוצאים אנו גם בכבלי בכמה מקומות⁹ את השיעור של 'כדי
שאלת תלמיד לרב' כשיעור הזמן של 'תוך כדי דיבור', משמע שגם לדעת

7. הלשון מגומגמת קצת.

8. הרי"ף והרא"ש אינם גורסים 'המחזיר שלום לרבו', וכן מסתבר, שהרי לא יעלה על
הדעת שתלמיד לא יחזיר שלום לרבו, כשרב שואל בשלומו.

9. למשל, בבא קמא ע"ב.

הכבלי ראוי הדבר כי תלמיד ישאל בשלום רבו.

בדברי הראשונים מוצאים אנו שתי גישות ליישב את הדברים: לדעת התוספות, לשיטת הכבלי ראוי שישאל תלמיד בשלום רבו:

והא דאמר הנותן שלום... לרבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל, היינו כשנותן שלום לרבו כמו לחבירו, כמו שאמר ליה 'שלום עלך' ולא אמר 'רבי'¹⁰, והא דאמר... כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, עבד שאני שאימת רבו עליו ובשום ענין אין ליתן לו שלום.

(כבא קמא ענ ע"ב, תוספות ד"ה כדי)

ואילו מדברי רבינו יונה כביאורו על הרי"ף לברכות, עולה כי לדעתו העיקר הוא שלדעת הכבלי על תלמיד להימנע מלשאול בשלום רבו, ואלו דבריו:

והנותן שלום לרבו, ר"ל שמקדים לו שלום, ואין לו לתלמיד להקדים שלום לרב, אלא כמו שיש לו מורא ממנו ואינו יכול להקדים לו שום דיבור מרוב המורא, וכן אמרו: 'כלום יש עבד שמקדים שלום לרבו?' ומה שאמרו בהרבה מקומות 'כדי שאלת תלמיד לרב', אינו רוצה לומר אלא כדי חזרת שלום תלמיד לרב¹¹, מפי מורי הרב גר"ו.

(רבינו יונה, ברכות יח ע"ב ברפי הרי"ף)

מהי פסיקת ההלכה בנושא דיוננו? הרמב"ם כתב:

ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום בדרך שנותנים לרעים ומחזירים זה לזה, אלא שוחה לפניו, ואומר לו ביראה וכבוד: 'שלום עלך רבי'; ואם נתן לו רבו שלום, יחזיר לו: 'שלום עלך רבי ומורי'.

(הלכות תלמוד תורה, פרק ה הלכה ה)

הרי שהכריע כשיטת התוספות כפי שהבאנוה לעיל.

כך פסק גם ר' יוסף קארו בשולחן ערוך יורה דעה, סימן רמב סע' טז, והוסיף

10. וכן כתב רש"י בברכות כז ע"ב ד"ה שלום לרבו. אכן לענ"ד יש קצת קושי בהסבר זה, כי מצד פשט הדברים עולה לכאורה כי בעצם שאילת שלום יש בעיה, וכי עצם שאילת השלום היא הגורמת לסילוק השכינה מישראל, אך אם עצם שאילת השלום של תלמיד לרב רצויה גם רצויה, אין זה מתקבל על הדעת כי שאילת שלום לרבו כמו לחבירו, היא גורם להסתלקות השכינה.

11. גם רבינו יונה אינו גורס בברכות כז ע"ב 'המחזיר שלום לרבו', עם זאת, ההנחה כאילו 'כדי שאילת שלום תלמיד לרב' היינו החזרת שלום נראית קשה ובניגוד לפשט הדברים.